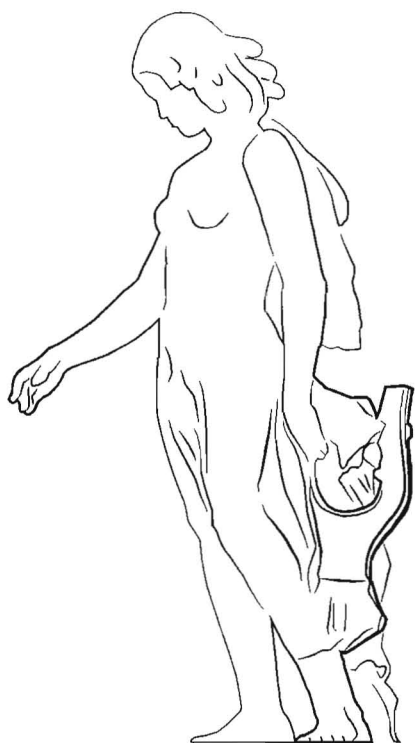

Lo PI
150 Anys

La
DEIXA
125 Anys

La germinació de «El pi de Formentor», de Miquel Costa i Llobera

Francesc Xavier Vall i Solaz

Coordinador del Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània
de la Universitat Autònoma de Barcelona
(2021 SGR 00119)

L'octubre de 1998 vaig publicar l'article «Algunes fonts d'«El pi de Formentor»», al qual agregaré noves informacions.¹ Abans de res, cal celebrar-ne una edició crítica.² Als manuscrits aportats, s'hi pot afegir una còpia hològrafa aplegada en un volum titulat al lloc «AUTO-GRAFOS» del fons de Víctor Balaguer de la Biblioteca Museu de Vilanova i la Geltrú que porta el seu nom, amb variants no gaire significatives.³

En contra del que se segueix repetint, ja vaig qüestionar que «El pi de Formentor» s'hagués presentat als Jocs Florals, perquè no figura en el fons del certamen guardat a l'Arxiu Històric de

la Ciutat de Barcelona ni es detecta en les llistes de poemes que s'hi van enviar per aquell temps i per la incongruència dels anys adduïts (el 1875, per la datació del poema després del certamen, al setembre en manuscrits i edicions, i el 1878, perquè ja no era inèdit).⁴ Es va publicar per primera vegada en el *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* el 15 de maig —no d'abril, com s'ha indicat per error— de 1876, ja que, si bé Costa s'havia repensat de fer-ho abans en l'*Anuari Català*, a fi que tingués més projecció, aquesta publicació no va arribar a sortir.⁵ Tampoc no es va recollir en el *Llibre de la fe*, tot i que ho havia proposat a Matheu, puntualitzant que, «encara que no sia directament poesia religiosa»,

- 1.- 5 Ms. 352/006 <<https://mdc.csuc.cat/digital/collection/manuscritVB/id/11196/rec/2>>, imatges 0046-0048. Agraïm (particularment al tècnic Miquel Marzal Ortiz) el permís per publicar-lo com a il·lustració i la indicació que no s'hi conserva correspondència entre Balaguer i Costa. En canvi, s'hi guarden dues cartes seves a Joan Fabré i Oliver, una del 3 de maig de 1900 (6 Ms. 1129) i l'altra del 25 de gener de 1901, excusant-se per no poder enviar el «recuerdo poético» en homenatge a l'«inolvidable» Balaguer per al *Boletín [de la Biblioteca-Museo Balaguer]*, 109] (Oliva/2348 <https://cataleg.victorbalaguer.cat/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=147380&query_desc=kw%2Cword%3A%20costa%20llobera>). S'hi conserva també un manuscrit autògraf del poema de Costa «A Cabanyes», regalat per l'autor a Llorenç Riber i donat per ell el 29 d'octubre de 1953 a aquesta biblioteca (5 Ms. 973 <<https://mdc.csuc.cat/digital/collection/manuscritVB/id/3671>>).
- 2.- A més, el 14 d'abril de 1875, Costa respon a Estelrich que aquest no el podrà felicitar «desde Valencia», on s'ha de traslladar, perquè no ha presentat res al «consistori». Encara que s'ha interpretat que es refereix a un indeterminat certamen de l'esmentada ciutat i he trobat que se n'hi va celebrar algun aleshores, podria al·ludir als Jocs Florals, perquè no s'hi explicita que fos valencià i aquesta és la denominació habitual del jurat barceloní (*Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich*, a cura de Torres, Mallorca: Moll, 1985, p. 29).
- 3.- II, 9, p. 356-357. Cartes de Costa a Francesc Matheu (BC, ms. 2029, IV, 456, i *Contribució a l'epistolari de Miquel Costa i Llobera*, a cura de Miquel Gayà, Barcelona: Barcino, 1956, p. 11-12, sense data), a Tomàs Fortesa (Miguel Ferrer Flórez, «Epistolari de Miquel Costa i Llobera (1854-1922)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 60, p. 402, 15 de gener de 1876) i a Estelrich (*Epistolari de M. Costa i A. Rubió a J. L. Estelrich*, p. 34-35, l'endemà).
- 4.- Barcelona: La Renaixensa, 1883. BC, ms. 2029, IV, 459, i *Contribució a l'epistolari*, p. 17-18.
- 5.- Veg. l'edició poliglota citada. També va traduir el poema, en prosa, Francisco Blanco García en *La literatura española en el siglo XIX*, III, Madrid: Saenz de Jubera, Hermanos, 1894, p. 175-176. A més, figura en el *Recull de composicions poètiques catalanes amb traducció francesa* enviat als Jocs Florals de Tolosa (BC, fons dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de 1952, ms. 9105, p. 1-2) i recentment s'ha traduït al gallec per Xavier Rodríguez Baixeras: *Un val d'inefable poesia*, A Coruña: Espiral Maior, 2002, p. 132-135. No he emprès, però, una recerca de traduccions, que poden ser encara més nombroses.

és, «del tot», «poesia ascètica» i considerant que era la seva obra més «forta».⁶ De totes maneres, no solament ha estat molt reeditada, sinó també traduïda.⁷

A Formentor, la família de Costa hi tenia una extensa finca, que ell, sol o acompanyat (sovint de l'oncle Miquel Llobera o del seu fill Pere), recorria, a vegades en barca.⁸ L'impressionaven en particular les «riberes desconegudes», que creia que demanaven «un poeta», i, responent a aquesta reclam, fins va projectar una «col·leccioneta de poesies marítimes», en la qual hauria pogut tenir cabuda «El pi de Formentor» i altres poemes escrits aleshores, alguns dels quals n'avançen diversos aspectes.⁹

Segons recorda Jordi Rubió i Balaguer, ell mateix va fotografiar, a petició del pare, Antoni Rubió i Lluch, el pi que Costa els hauria ensenyat com a inspirador de la poesia, el qual no havien imaginat així.¹⁰ Al revers d'una fotografia de Costa i Antoni Rubió sota l'arbre que es conserva en el seu fons de la Biblioteca de Catalunya (ms.

9600, capsa 16), s'ha indicat: «Mallorca. Lo Pi de Formentor. 26-VI-1903».¹¹ Tot concorda amb el que aquell dia Costa va anotar en el seu dietari: «Moll. Barca. Bon vent. Bordada Cova de l'Illa! Pi de la Posada. Platja. Teulera. Pi gros! Clixé. Jordi».¹² No podem descartar aquest testimoni, per la veracitat dels detalls, pel rigor dels Rubió —encara que aleshores l'aplicat fill tenia només setze anys i l'evocació és molt posterior— i, paradoxalment, per les dissemblances entre el pretès model i la descripció del poema.

Aquestes, van fer, però, que Torres no ho trobés creïble i considerés probable que el Pi estigués a la Pedra Alta (a la muntanya del Pal) «mirant a Tramuntana, vers el Colomen», com recordava haver sentit explicar a Pere Llobera, a qui Costa li va dedicar un manuscrit primerenc, en què el poema es titulava encara «El pi de la ribera».¹³ En contrast amb la vitalitat que li atribueix el poema, el pi en què Costa es va inspirar, almenys principalment, degué morir per un llamp en vida seva, com va lamentar Llorenç Riber.¹⁴

6.- Torres, *M. Costa*, p. 26-29. Veg. també R. Martorell, «Pollença en l'obra d'En Costa», *Associació per la cultura de Mallorca*, extraordinari, gener-març, 1925, p. 184-198; Llorenç Riber, «Formentor y su poeta», *Boletín de la Real Academia Española*, XXVI, 1947, p. 405-429; Maria Carme Bosch, «La petita pàtria dins la poesia de Miquel Costa i Llobera», *Llengua & Literatura*, 18, 2007, p. 107-134, i Gaspar Valero i Martí, *La llarga ruta de l'excursionisme mallorquí*, I, Palma: El Gall Editor / Centre Excursionista de Mallorca, 2001.

7.- *Epistolari de Miquel Costa i Llobera amb Ramon Picó i Campamar*, a cura de Torres, Palma: Biblioteca Bartolomé March, 1975, p. 17-21, cartes datades a Pollença el 6 de juliol i el 4 d'agost de 1875.

8.- Entrevista amb Baltasar Porcel, *Serra d'Or*, 116, maig 1969, p. 36 (340).

9.- La foto s'ha reproduït almenys en *D'Ací d'allà*, 59, novembre 1922, p. 853, poc després de la mort de Costa, i a <https://www.endrets.cat/indrets/mallorca/pollenca/cala-murtra/3835>.

10.- *Epistolari de M. Costa i A. Rubió a J. L. Estelrich*, p. 406, i Torres, *M. Costa*, p. 54 i 250, en què identifica el «Pi gros» amb el de Paumers, al Pinar de les Arenes, del qual Costa hauria regalat un tall al Seminari de Palma —estranyaria que ho fes de tractar-se d'un pi que no l'hagués inspirat—, on, en tot cas, com anota en el seu dietari, el va contemplar l'11 de desembre de 1912. En canvi, sense suport documental, Gabriel Llompart, *La saba europea de «El pi de Formentor»*, Palma: Promomallorca, 2007, p. 112-113, afirma que el rector d'aquest centre en va fer tallar una rodanxa i hi va enganxar el poema quan l'arbre va morir, circumstància que situa entorn del 1918. Ambdós neguen, però, que Costa s'hi inspirés.

11.- *Mn. Costa i Llobera. Assaig biogràfic*, Mallorca: Impremta Mn. Alcover, 1936, p. 33-38, i *M. Costa*, p. 48-53. Hi addueix també un article de Gabriel Vidal, company d'estudis de Costa, publicat en *La Almudaina* el 16 de febrer de 1912. G. Llompart, *La saba europea*, p. 113, accepta la hipòtesi, tot i que no la dona per segura i aporta el testimoni de Joan Bennàssar, nebot de Costa, que, en canvi, «estaba por un pino de Formentor».

12.- «La mort del pi de Formentor», *Obres completes*, Barcelona: Selecta, 1949, p. 149-150; *M. Costa*, p. 512-514, i Gabriel de la S. T. Sampil, «Els plançons del Pi de Formentor», *Cala Murtra*, 42, juliol 2023, p. 25. Aquest poema va ser premiat en la Festa de la Poesia de Sitges, com va proclamar el veredict del 24 d'agost de 1918, reproduït en diverses publicacions, data que coincideix amb la que G. Llompart, com hem vist, va proposar per a la mort del Pi de Paumers.

13.- *Mn. Costa*, p. 3.

14.- *Nemus*, 12, 2022, p. 9.

Amb tot, Torres va suggerir que podria tractar-se d'una «síntesi» dels «pins de Formentor», encara que Costa se n'hagués basat més en un.¹⁵ Sigui com sigui, per bé que Costa no pretenia descriure fidelment cap espècimen, deu correspondre a un pi blanc.¹⁶ El topònim ubica «El pi de Formentor» en la contrada on, a més, es data el poema, de la qual aquest arbre és un element característic, igual que, més en general, del paisatge mediterrani.¹⁷

En tot cas, evidentment, l'arbre té un caràcter simbòlic. Costa, que va escriure el poema quan tenia vint-i-un anys, hi va projectar l'afany de superar les seves preocupacions personals: la inadaptació a l'ambient vilatà de Pollença, el pes de la responsabilitat d'haver de fer d'hereu —per aquell temps va haver de substituir passatgerament el pare—, els dubtes vocacionals sobre la carrera d'advocat, la incertesa de la partida a Madrid i potser el temor a una crisi, que s'acabarà desencadenant poc després.¹⁸ L'arbre tenaçment arrelat en un penyal esdevé un correlat objectiu de les aspiracions de l'autor, que el mateix any va simbolitzar la seva situació en la flor de «Sequedat», entre altres poemes seus amb elements vegetals.¹⁹

- 15.- Francesc de Gayetà i d'Asprer, *Nova aportació a la història de Pollença*, Pollença: El Gall Editor, 2005, p. 41 i 89-94, a propòsit del poema, ha remarcat la fidelitat de Costa a la pàtria, més enllà de l'accepció etimològica de 'la terra dels pares' —Formentor ho és en tots els sentits—, encara que va evitar explicitar-hi el patriotisme, a diferència d'altres poesies renaixentistes, com la cèlebre dedicada al Pi de les Tres Branques per Verdaguer (*Patria*, a cura de Ramon Pinyol, Vic: Eumo, 2013, p. 108-116) o altres que aniré citant.
- 16.- A més de diverses referències de l'epistolari i dels estudis biogràfics de Torres, veg. Josep Sureda, *Aprenentatge i romiatges del jove Miquel Costa*, Palma: Moll, 1980, p. 48-49, i *Entorn de Miquel Costa i Llobera*, Mallorca: Moll, 1999, p. 46-47.
- 17.- *Poesies*. 1888, p. 128, *Poesia completa*, p. 81, i *Líricas*, a cura de M. del C. Bosch, Pollença: Fundació Rotger-Villalonga / Palma: Leonard Muntaner, 2004, p. 100. Veg. també Bernat Cifre, «Flora bàsica y emblemática de Costa i Llobera», *El pi de Formentor. Miquel Costa i Llobera*, Barcelona: Saïm, 2019, p. 21-22.
- 18.- *Jocs Florals de Barcelona en MDCCCLXXII*, Barcelona: Llogari Obradors i Pau Sulé, 1872, p. 129-134. Costa va llegir «El pi de Formentor» a Querol i li va dedicar un manuscrit (*Epistolari de M. Costa amb R. Picó*, p. 64, i Guarnier, «Unas variantes»). Joan Alegret, «Sobre les fonts poètiques franceses de M. Costa», *Estudis Baleàrics*, 58-59, juny 1997-gener 1998, p. 23-25, i «Les fonts de "La deixa del geni grec"», Margalida Pons / Maria Isabel Ripoll i Perelló, ed., *Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*, Palma: UIB / Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 269. Ha aportat, a més, poemes que empenen aquesta estrofa datats posteriorment: «Anàlisi de "Lo Pi de Formentor"», *Cala Murtra*, 31, 2018, p. 5. Calvet és autor també de l'«Arbre de la llibertat» (amb data del 28 de març de 1868 i premiat en els Jocs Florals d'aquell any amb un segon accèssit de la Flor Natural) i Querol d'«A un árbol», publicat l'octubre de 1874 en el *Boletín* del Ateneo de Valencia (*Poesías*, a cura de Guarnier, Madrid: Espasa Calpe, 1964, p. 84).
- 19.- La bibliografia n'és abundant. En l'altre article vaig fer-hi algunes referències, remarcant particularment, en consonància amb el poema, la funció enfortidora de l'arbre.

D'altra banda, cal no oblidar possibles estímuls literaris. Començant per la mètrica (quintets amb quatre alexandrins i un peu trencat hexasíl·lab), que contribueix a la sonoritat del poema, igual que recursos com l'al·literació i les repeticions, Joan Alegret n'ha aportat diversos precedents: *Laure*, d'Alfred de Musset; *Le Bernica*, de Charles Leconte de Lisle; «Als poetes de Provença», de Damas Calvet, i «*Patria. Fides. Amor*», de Vicent Venceslau Querol, que presenta també algunes similituds textuais, particularment en els darrers versos: «Si l'arbre boscá axeca fins al cel blau les branques / [...] / Es perquè en enfonza raèls».²⁰

«El pi de Formentor» entronca amb l'ancestral presència literària i, més en general, antropològica de l'arbre, que li confereix caràcter simbòlic (atenent a les característiques, les parts, el cicle vital, l'entorn...), en si o com a element paisatgístic antropomòrfic que facilita projectar-s'hi, sovint personificant-lo (per exemple, la comparació del fullatge amb una «cabellera», v. 30, és tòpica).²¹ Figura en diverses mitologies, en què pot arribar a englobar tot el món (l'arbre còsmic). Es troba també en la cristiana (del paradís jueu a la creu). Apareix, a més, en costums folklòrics, com la festa del Pi de Sant Antoni, que se celebrava ja a Pollença en temps de Costa.²² Segons ha remarcat Carme Riera, el pi no és, però, dels arbres amb més «*pedigree*», per bé que no en manquen poemes.²³

Costa podia valer-se també d'obres sobre altres arbres o, fins i tot, no relacionades amb aquest motiu. Començant per les possibles fonts bíbliques, encapçala el poema un lema extret del *Càntic dels càntics* (5: 15), «*Electus ut cedri*» (en la traducció de la *Vulgata*), que compara la bellesa de l'espòs (Déu en la interpretació al·legòrica) amb el més selecte dels cedres, arbre característic del paisatge oriental (*cedrus libani*), suggerint ja la condició d'escollit del pi i l'estima que se li professa. Com va apuntar Llorenç Riber, «El pi de Formentor» recorda, a més, un passatge del *Llibre d'Ezequiel* (17), en què, vaticinant l'era messiànica, es representa Israel com un cedre

20.- Francesc de Gayetà i d'Asprer, *Aportació a la història de Pollença*, Palma: Impremta Politècnica, 1981, p. 108.

21.- *Formentor. La utopia posible*, Palma: Grup Barceló, 2009, p. 42-43, en què, a més, relaciona «El pi de Formentor» amb «Correspondances», de Baudelaire, per la concepció de la natura com un «temple que implica una relació armònica». Ja ho havia suggerit Josep Maria Llopart, en *Poesia y paisaje. El tema de la «Costa Brava» en los poetas mallorquines*, Palma: Cort, 1970, p. 18-19, però en conjunt. Com feliçment la commemoració del poema coincideix amb la d'aquest escriptor, em plau recordar, que, igual que he estat alumne de Carme Riera a la UAB, ho vaig ser d'ell i de Joan Alegret en els cursets d'estiu organitzats per la UB i l'Estudi General Llu-lià a Palma el 1981. En tot cas, encara que he remuntat la influència baudelaireana («La recepció de Baudelaire abans del Modernisme», *Estudis Romànics*, XLII, 2020, p. 203-225), no he documentat que Costa l'hagués rebuda aleshores. «Correspondances» em recorda més «La pineda», d'Apel·les Mestres, recollit en *Odas serenas*, Barcelona: Espasa y C.ª, 1893, p. 16-18. Joaquim Riera i Bertran, havia escrit un poema homònim que fa pensar una mica en «El pi de Formentor» (*Llibre de sonets*, Barcelona: Il·lustració Catalana, 1888, p. 43).

22.- «Pollença en l'obra d'En Costa», p. 190-191.

23.- Antoni Rubió i Lluch, «Un nuevo poeta místico catalán», *El Criterio Católico*, IV, 9, 17-7-1886, p. 202-203 (se'n guarda un retall en el seu fons de la BC, ms. 9600, capsa 16), relaciona el poema de Costa amb un de Fernando de Herrera (*Poesías*, a cura de Vicente García de Diego, Madrid: Espasa-Calpe, 1979, p. 45-51). Els v. 774-790 recorden aquests versicles i Dn 4: 10-12. Deuen haver-hi altres passatges bíblics similars.

plantat per Déu «al cim d'una muntanya alta» (Sió), exalçant així l'«arbre humil» i rebaixant l'«altívol».²⁴ Es pot afegir que en *Ez* 31: 3-9 se simbolitza també en un cedre Egipte, amb termes que recorden «El pi de Formentor»: més exuberant que altres arbres (v. 1-2), gegantí (v. 5), enlairat en un penya-segat (v. 9 i 27), tocant els núvols (v. 29) i sustentat per Déu (v. 18-20).²⁵ A més, Costa compara el seu pi amb «un vell profeta» (v. 19-20), correlat utilitzat també per molts altres poetes, i l'etimologia del nom Ezequiel ('Déu enfortirà') s'acosta força a la moralitat del poema.

D'altra banda, l'exhortació «amunt ànima forta!» recorda el *sursum corda* litúrgic i el contrast de l'arrelament al penyal amb el sosteniment pels «llims d'aquesta terra» (v. 16-17) remet a símbols de llarga tradició bíblica, però, en particular, evoca la paràbola que oposa el sòlid fonament de la roca, que permet resistir els cataclismes, al fràgil de la sorra (Mt 7: 24-27 i Lc 6: 46-49).²⁶

Pel que fa als models grecollatins, el pi està present en Horaci i Virgili, per citar només dos autors especialment grats a Costa.²⁷ De totes maneres, el que destacaria respecte a la tradició classicista és la negació del bucolisme: «No guaita per ses fulles la flor enamorada; / no va la fontanella ses ombres a besar», «no canta per ses branques l'aucell que encativam» (v. 6-7 i 12). Per bé que el poeta aspira a la serenor i se

sent benaurat de gaudir de la natura, no en canta la seva quietud harmònica a la manera clàssica, sinó que ressalta l'agitació que envolta l'arbre, el qual, tot i el retoricisme i certa contenció, acaba apostrofant força efusivament, al gust romàntic.

De fet, les fonts més determinants tenen aquest caràcter. A pesar de l'interès de Costa pels clàssics i la mitificació noucentista del seu classicisme, la incidència del romanticisme, sobretot en els primers poemes, resulta evident. Centrant-nos en «El pi de Formentor», l'arbre individualitzat que «domina les muntanyes i aguaita l'infinit» (v. 22) i que té «el llamp i l'oratge / per glòria i per delit» (v. 24-25), de manera que «quan a lloure bramulen les ventades» «riu i canta» (v. 26-28), adquireix notòries connotacions romàntiques. Tenint en compte que es tracta d'un correlat del poeta, fins fa pensar en les figures d'alguns quadres de Friedrich, entre els quals no hi manquen també arbres. Per tant, resultaria ben fàcil aportar un seguit de poemes romàntics similars a «El pi de Formentor» en aquests aspectes.

Centrant-nos en els arboris i començant per la Renaixença, per damunt d'altres poemes que es podrien adduir, en destaquen dos de Josep Lluís Pons i Gallarza, als quals porten els primers versos d'«El pi de Formentor»: «Més vell [«bell» en les versions més antigues] que l'olivera, / [...] més verd que el taronger».²⁸ El pi, com els arbres de «L'olivera mallorquina» i de

24.- Veg. també Maria Antònia Perelló Femenia, «De la poesia romàntica a la poesia bíblica de Miquel Costa i Llobera», *Estudis Baleàrics*, 58-59, juny 1997-gener 1998, p. 55-69, i Rafael Ramis Barceló sobre «La tradición clásica y bíblica en "El Pi de Formentor" de Miquel Costa i Llobera», *Espejulo*, 44, 2010, s. p.

25.- M. del Carme Bosch, «Presència i vivència dels clàssics en Miquel Costa i Llobera», *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, I, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 189-208, i Bernat Cifre Forteza, *Costa i Llobera i el món clàssic*, Palma: Leonard Muntaner, 2005.

26.- Joan Mas i Vives, «Miquel Costa i Llobera en el context romàntic mallorquí», *Cala Murtra*, 19, octubre 1998, p. 6, ha remarcat el mestratge de Pons i la incidència de «L'olivera mallorquina» també en altres poemes de Costa. Entre altres poesies sobre arbres d'autor mallorquí, Tomàs Aguiló i Forteza n'havia publicat un que havia pensat titular «S'arbre simbòlic» (*Obra poètica*, a cura de Mas, Barcelona: Barcino, 1993, p. 25 i 119) i Marià Aguiló, que sovinteja la sinèdoque «mon cor», la qual obre «Lo pi de Formentor», n'havia escrit diversos (*Poesies completes*, Barcelona: Il·lustració Catalana, s. a., I, p. 159, i III, 42-43 i 135-139).

27.- A cura de Pere Farrés, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

28.- «La cédula de identidad de "El Pi de Formentor"», *Revista Balear*, 16-17, 1969, p. 6-14, aplegat en *La saba europea*, p. 31-42. Lamartine, *Œuvres poétiques*, París: Gallimard, 1963, p. 367-370, escrit el 1826 i reelaborat el 1829.

«Los tarongers de Sóller», «conserva de ses fulles l'eterna primavera» (v. 3), ja que les tenen perennes, si bé la imatge suggereix, a més, un bon temps perpetu paradisiac. En canvi, se situa en un marc oposat als *loci amoeni* en què Pons i Gallarza entona el *beatus ille*. La comparació, també de superioritat, «més poderós que el roure» (v. 2), de fulla caduca, però proverbialment fort, fa pensar de primer en el pollencí Ramon Picó i Campamar, bon amic de Costa, perquè li va dedicar un manuscrit d'«El pi de Formentor» i és autor del drama històric *Cor de Roure* (estrenat el 1869), encara que el títol correspon a l'apel·latiu del protagonista.²⁹

Quant a la literatura francesa, Gabriel Llopart ha comparat ja «El pi de Formentor» amb el poema que Lamartine va consagrar a un roure de Casciano, a la Toscana, «Le chêne», de la «Suite de Jehova», reivindicant la influència d'aquest autor en Costa i adduint un exemplar seu, publicat el 1866, de les *Harmonies poétiques et religieuses* (1830), llibre en què es recull el poema.³⁰ Destaca d'ambdues poesies la «idea de permanència, de estabilidad, de constancia y de firmeza» de la natura, associada a Déu i plasmada en la imatge del «lutteur» (v. 71) / «guerrier» (v. 5), i la cloenda religiosa, invocant la força espiritual (v. 126-131 / 36-37). Se'n poden concretar més similituds: el caràcter gegantí (v. 26 i 46 / 5), l'arrelament en la roca (v. 1-2, 11 i 28-29 / 17), l'emplaçament elevat (v. 5-8 / 9, 22 i 27) i prop de la mar (v. 86-89 / 10), el nodriment per l'aigua, la rosada i la llum (v. 17 i 50-55 / 9 i 18), la metàfora dels cabells (v. 93 / 30), la

lluïta contra el vent i les tempestes (v. 30-45, 81 i 94 / 4 i 24-31), la presència del ocells (v. 82-85 / 13-15)... Lamartine i Costa hi simbolitzen la vida, que els mereix un signe d'admiració (v. 21 / 35), si bé el primer, especula de manera més explícita i extensa sobre el misteri de l'existència i l'acció providencial.

Influenciat també per Lamartine, Victor de Laprade escriu «La mort d'un chêne», circumstància que contrasta amb la del pi de Formentor.³¹ D'altra banda, en algun altre poema, compara, igual que Costa, els arbres amb «prophetes» i en «À un grand arbre», similarment a «El pi de Formentor», el poeta interpel·la aquest «chêne» situat a la carena d'una muntanya (v. 5 / 9), com assegut en un tron (v. 6 / 9), alimentat per la natura (13-20 i 65 / 9 i 18) i afrontant les inclemències climàtiques (v. 9-12 / 4 i 24-31), del qual estima i enveja (v. 6 / 1 i 31) la pau, basada en la seva força.³² De totes maneres, una carta a Picó de l'1 de setembre de 1878 ha fet pensar que Costa encara no coneixia aquest poeta, que, almenys després, l'influirà força.³³

En una altra, del 22 de gener de 1876, Costa, revelant-li que l'únic llibre de Victor Hugo que coneixia abans era *Odes et ballades*, manifesta —amb termes que fan pensar en «El pi de Formentor»— que, «devant» aquest escriptor, sent el seu «no-res» com en «una tempestat ó demunt un abisme» i n'admira sobretot «la força y la joventut perdurable».³⁴ Encara que Hugo canta també la vegetació, el poema seu que recorda més el de Costa és una oda a l'àguila, ocell present en «El pi de Formentor»,

29.- *Odes et poèmes*, París: Jules Labitte, 1843, p. 6-15.

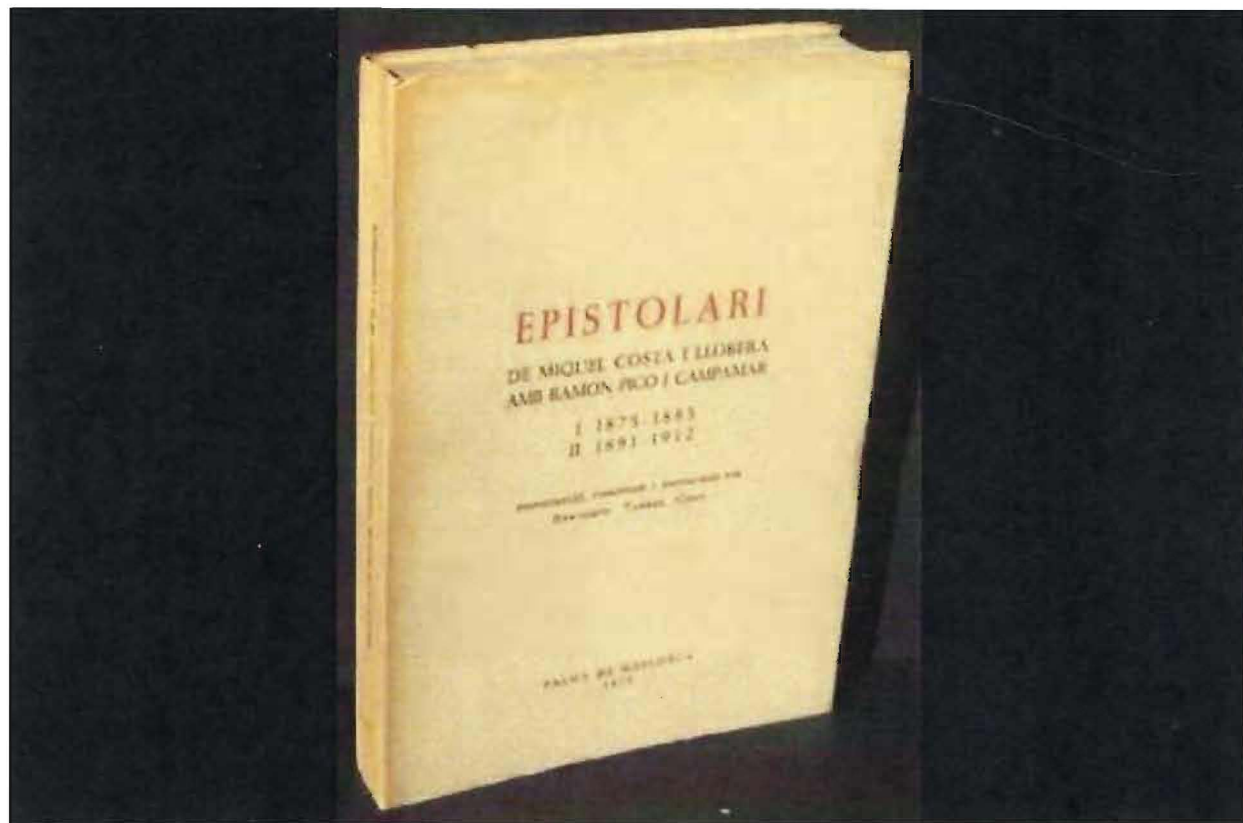
30.- *Ibid.*, p. 173 i 186-200.

31.- Alegret, «Les fonts de "La deixa del geni grec"», p. 280-292; Mas, «introducció» de *Poesies. 1885*, p. 23, i *Epistolari de M. Costa amb R. Picó*, p. 85.

32.- *Ibid.*, p. 33.

33.- Victor Hugo, *Œuvres poétiques*, I, París: Gallimard, 1964, llibre IV, oda XVII, p. 445-446, datada el desembre de 1827 i dedicada a Sainte-Beuve. Aquest ocell apareix també en el primer dels passatges d'Ezequiel citats i en «Le Chêne», de Lamartine, en què en transporta la llavor a la «serre» (v. 5-12).

34.- Barcelona: Editorial Catalana, 1923, p. XVII.

que n'escolta «el crit sublim» (v. 13).³⁵ La versificació és semblant a la d'aquest poema, encara que es tracti de sextets i el peu trencat sigui octosíl·lab. Josep Maria Capdevila, en el pròleg a *Líriques* (1923), va ressaltar-ne les «antítesis» que recorden les de la segona estrofa d'«El pi de Formentor»: «Son nid n'est pas un nid de mousse; c'est une aire, / Quelque rocher, creusé par un coup de tonnerre» (v. 7-8).³⁶ Es va referir també a l'apel·latiu «oiseaux des tempêtes», no citant el primer vers d'aquest poema, en què el complement preposicional està en singular, a diferència de «l'au dels temporals» (v. 40), sinó a una altra

poesia, «À M. de Lamartine», de *Les feuilles d'automne*, poemari que, com hem vist, Costa va confessar que encara no havia llegit.³⁷

Al penúltim vers de l'autotraducció castellana, Costa substitueix aquesta perífrasi per «alciones», els quals Alegret, més enllà dels ocells, els blaiets, relaciona amb la mitologia: amb variants segon les versions, Alció o Alcíone, filla d'Èol va ser transformada, com el seu marit Ceix, en aquesta au, que feia el niu damunt de la mar a l'hivern i a qui Zeus va concedir d'aturar les tempestes en aquells dies, que van prendre el seu nom.³⁸

35.- *Œuvres*, p. 738, v. 89.

36.- ««El Pino de Formentor» de Miquel Costa i Llobera: autotraducció o poema de nova creació?», *Cala Murtra*, 38, 2017, p. 14, i «Anàlisi de «Lo Pi de Formentor»», p. 5, i *Líriques*, p. 57-58 i 100-101. Diverses aus són designades com a «ocell de la tempesta» o amb denominacions similars.

37.- Antoni Marí, *L'home de geni*, Barcelona: Edicions 62, 1984.

38.- En el fons d'Estelrich de la Biblioteca de Catalunya, es conserva un manuscrit i tres mecanoscrits, un amb correccions i afegits a mà, d'aquest llibre (Bloc 3. Texts d'altri, p. 22-36). N'agraeix les indicacions d'Anna Gudayol i Manuel Jorba. Estelrich no hi cita Hugo, però coneixia el pròleg de Capdevila, perquè l'havia assessorat (BC, fons Estelrich, correspondència I, caps 16). Els poemes sobre Pollença de 1949 inclosos en els seus *Dietaris*, a cura de Jorba, Barcelona, Quaderns Crema, 2012, p. 493, no es fan ressò d'«El pi de Formentor». Veg. també Guillermo Bibiloni Vich, «Juan Luis Estelrich y Costa i Llobera», *Estudis Baleàrics*, 36, 1990, p. 15.

El primer vers de l'oda d'Hugo coincideix amb el poema de Costa també amb la imatge del «geni» (v. 21): «L'aigle, c'est le génie!».³⁹ Hugo va consagrar a aquesta figura potenciada pel romanticisme el poema VI d'*Odes et ballades*, a més de prodigar referències metapoètiques i, més en concret, de vincular el poeta amb l'elevació, l'abisme, el mar, la tempesta... L'àguila, com el pi de Formentor, defuig el fang (v. 4 / 16), viu en les altures (v. 2-3 i 5-6 / 9 i 22 i 27), desafia les inclemències climàtiques (v. 19-20, 25-26, 31-34 i 37-38 / 4 i 24-31), sembla un gegant (v. 45 / 5) i és «reial» (v. 18 / 30). L'oda d'Hugo coincideix també amb «El pi de Formentor» per la crida a l'elevació (v. 35-36 / 36) i la moralitat del lema «*Perseverando*».

Estelrich dedica un apartat del seu assaig *Costa i Llobera o Poesia i Humanisme*, que s'havia d'editar sota el patronatge de la Fundació Bernat Metge per l'editorial Alpha el 1947, a l'àguila com a «símbol d'aristocràcia i noblesa», que «planant majestuosament entre cel i terra», suggereix «una qualitat metafísica de l'esperit», entre altres connotacions simbòliques que ha pres aquest ocell, present en altres poemes de Costa.⁴⁰ An-

tònia Perelló ha relacionat, a més, «El pi de Formentor» amb «L'albatros», de Baudelaire.⁴¹

Pel que fa altres literatures, Rossend Arqués ha aportat poemes italians amb motius vegetals, entre els quals destaca «La ginestra o il fiore del deserto», de Leopardi, que Costa apreciava, malgrat les diferències ideològiques.⁴² Limitant-nos als poemes més cèlebres, «El pi de Formentor» recorda poc el de Heine referit a «un pino [de fet, «Fichtenbaum», avet] solitario, / sobre árida colina», «en la helada región septentrional», que somnia una palmera que «se mece silenciosa / y gime solitaria, sobre escarpada roca / de un suelo abrasador», en la traducció d'E. López Iriarte publicada en la *Revista Contemporánea* poc després de la data d'«El pi de Formentor».

Tot i les possibles fonts, algunes evidents, la genuïnitat del poema és manifesta. Costa va saber expressar, amb una síntesi innovadora d'elements tòpics, la contemplació del paisatge, les vivències i els ideals, fonent literatura i vida. Al seu torn, «El pi de Formentor» ha fet germinar, juntament amb diversos referents literaris, ambients i experiències vitals, altres plasmacions, no solament poètiques.

39.- Maria Antònia Perelló Femenia, «El Pi de Formentor», *Lluc*, 799-800, agost-octubre 1997, p. 16.

40.- *Notes sobre la recepció de Leopardi en la cultura catalana del segle XIX*, tesina, UB, 1986, p. 161, 165, 189 i 192-197, i «Leopardi en Costa i Llobera i M. S. Oliver», *Reduccions*, 36, desembre 1987, p. 73.

41.- 15 de desembre, p. 120.

42.- Seria interessant inventariar-ne les nombroses representacions plàstiques, com s'ha fet amb les versions musicals (Joan Parets Serra i Miquel March i Cerdà, «Mossèn Costa i Llobera: assaig de catalogació dels seus poemes musicats», *J. Alcover, M. Costa i els llenguatges estètics del seu temps*, p. 369-485). Es pot precisar que la castellonenca Matilde Salvador Segarra va musicar «Lo pi de Formentor» en forma de sardana, de la qual es va editar la partitura (Barcelona: Clivis Publicacions / Editorial Boileau, 1996). Quant a les similituds literàries, en vaig indicar alguna altra en l'article de la *Revista de Catalunya*, si bé n'he localitzat més. Veg. també Margalida Tous Binimelis, «L'arbre, correlatiu objectiu del poeta a "Desolació" de Joan Alcover», *ibíd.*, p. 245-252; Josep Camps Arbós, «Després, l'oblit d'immerescut silenci. Notes sobre la recepció de l'obra de Miquel Costa i Llobera i de Joan Alcover entre 1947 i 1954», *ibíd.*, p. 49-70; M. del Carme Bosch, «Els poetes de postguerra canten Formentor», *Cala Murta*, 17, 1996, p. 15-19; Lluís Alpera, «Notes al poema "Homenatge a Costa i Llobera (Fragment)" de Josep M. Llompart», *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, II, a cura de Massot, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 481-491; Sampil, «Els plançons del Pi de Formentor»; *Els arbres a la poesia catalana*, a cura de Maria Antònia Solina i Jordi Bigues, València: Tres i Quatre, 2007; David Pla Picazo, *La figura de l'arbre com a motiu literari en la lírica catalana contemporània*, TFG, dir. Àngels Gregori Parra, UOC, 2020; *Dones, arbres i poesia*, a cura de Marta Pérez Sierra / Margalida Capellà Soler, Argentona: Voliana, 2021; Margalida Tomàs, «Maria Antònia Salvà i Jacint Verdaguer», *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, Lluçmajor: Ajuntament, 2020, p. 271-287; les novel·les de Miquel López Crespí: *Defalliment. Memòries de Miquel Costa i Llobera*, Pollença: El Gall Editor, 2005, i *Damunt l'altura. El poeta il·luminat*, Lleida: Pagès, 2006; el poemari *El Pi de Costa i Llobera. Llum i ofrena*, de Diego Sabio Navarro, Palma: Govern de les Illes Balears / Lleonard Muntaner, 2006...